

az efezusi zsinaton is az atyák nevében és új kérdésekben döntöttek.

Nem mentesít semmi az alól, hogy például a hagyomány fogalmát újra kelljen gondolnunk. Mi is a viszony az Írásoknak ahhoz, amit Augustinus úgy fogalmaz: sosem hittem volna, ha az egyház nem tanította volna?

Vadonatúj kérdések vadonatúj válaszokat kívánhatnak. Nem mond ennek ellent, hogy Ne

transgrediariis terminos antiquos, quos posuerunt patres tui. (Prov. 22, 28.) Már csak azért sem, mert nem léphetjük át az árnyékunkat, a keresztény gondolkodás megalapítóinak azt a megkerülhetetlen hagyományát, mely ugyan korántsem egységes, lényegét tekintve mégis egybehangzó. (SZIT)

Gerebly György

Irodalom

Beney Zsuzsa: József Attila-tanulmányok

Enyhébben és szigorúban ítélem meg a könyvet, mint a Kortárs kritikusa, Takács Ferenc, múlt év decemberében megjelent bírálatában, amelyben — egyébként teljesen helytállóan és továbbgondolásra serkentően — a József Attila-kultusz megnyilvánulásai közé sorolja az öt tanulmányból álló gyűjteményt. Enyhébben, mert magam is ugyanahhoz a „felekezethez” (vagy szektához?), a József Attila-hívők gyülekezetéhez tartozom, amelyhez a kis könyv szerzője. Enyhébben, mert a kultuszt nem valamiféle avult, atavisztikus gondolkodásmód survivance-ának, hanem a kivételesen nagy művészi teljesítmény kiemelését szolgáló lehetséges stratégiák egyikének tekintem. Enyhébben, mert Beney Zsuzsához hasonlóan, nem zavartatva magamat a recepció árfolyamának napi ingadozásaitól, én is úgy vélem, hogy József Attila a magyar költészettörténet „pantheonjába”(!) tartozik. Így azon sem ütközöm meg, hogy a szerző költőnő létere tisztelete tárgyáról olyan, fűtöttebb és emelkedettebb nyelven szól, amelyet hozzá méltónak érez. Enyhébben, mert a József Attila-irodalom egésze, a nekrológokban történt költőavatástól kezdve a kultuszban fogant, és a kései József Attilát érthető egyoldalúsággal kiemelő legszakszerűbb elemzésekig sem szabadult meg egy sor kultikus előfőltevéstől. Enyhébben, mert az „életelemzés” műfajának művelésében Beney Zsuzsa korántsem számít anakronisztikus kivételnek. Elég, ha közeli rokonai gyanánt Gyertyán Ervinnek a „József Attila-dráma” szereplőiről írott fejtegetéseire, vagy Bókay—Stark nagy port felvert stigmatizációs elméletére utalok.

Kétségtelen azonban, hogy a kultusz csak annyiban kultúrateremtő tényező, amennyiben nem mond ellent a tudományos vizsgálódás eredményeinek, nem konzervál olyanfajta beállítódásokat, amelyeket a kutatás megcáfolt, illetve időszerütlenné tett. Beney Zsuzsa József Attila-tanulmányai ebből a szempontból egy elvi és egy történeti kérdést vetnek föl. Az előbbi az irodalomtudomány ismert gordiuszi csomója: azonosítható-e a költő személye és a lírai hős, megközelíthető-e a mű az életrajz felől? Ezt a csomót Beney egy suhintással kettévágja: közös nevezőre hozza a versek világát azzal a kontextussal, amelyben születtek és amelyre hatnak. Az alkotás oldaláról nézve ez élenk kishatárforgalom lebonyolítását jelenti, egyfelől József Attila lelkiállapota, életrajza, másfelől szellemi teljesítménye között: „a feszültség mélyülése előtti versek mintha a depresszió elhatalmasodását jeleznék”; „a vers... elsődleges érzelmi töltését a lamentáció adja, talán végső számvetesként és rejtett végső búcsúként is... az anyától és az élettől”; „mélyen hiteles, fájdalmas vallomásként bukik ki a költőből”; „egyik első megjelenése ez József Attila azon verseinek, amelyek már halálba indulását jelzik”. Míg az idézett mondatokban a vers betegségtrünet, az életrajz valamely bekövetkező fontos eseményének (elő)jele, s esztétikai értékét a mögötte álló emberi szenvedés és a későbbi öngyilkosság szavatolja és felfokozza, addig a befogadó oldaláról, a költővel „veleszenvedő” Beney Zsuzsa és a „veleszenvedésre” felhívott olvasó nézőpontjából a költemények nyelvi-formai képződményekből átváltoznak a bennük megfogalmazott életproblémákká és rájuk adott válaszokká.

Persze ha a gordiuszi csomót úgy szeljük ketté, hogy az éppen keresztelje a Beney megoldását, tehát úgy, hogy az életpálya és a műstruktúra, az emberi gondok és az esztétikai értékek szálait *ne* legyen szabad összekötni, akkor a kötet tanulmányaiban megismert eljárást súlyos szemrehányásokkal illelhetjük. Én azonban a Nagy Sándor-féle nagyvonalú megoldás helyett a cso-

mó türelmes kibogozását tartom célszerűnek. S ha e munkának a tudomány még a felét sem végezte el, az eddigi eredmények részben mégiscsak igazolják Beney Zsuzsa eljárását. Kérdésem például, hogy nem kicsinyes pedantéria-e elszigetelni József Attila pszichoanalitikus verseinek lírai hőstét a verset író embertől? Mindenesetre elgondolkodtató az a mód, ahogyan a költő közeli barátai a Nagyon fáj kötetet fogadták. Kritikusai, így Bálint György és Németh Andor, egyfelől esztétaként lenyűgözve bámulták a versek művészi tökélyét, másfelől azonban, erkölcsi felelősségérzettől indítva, érdekeire hivatkozva riadtan óvták, sőt már-már eltiltani készültek a költőt mélylélektani kalandja folytatásától, attól, hogy „múltjának medúzarcába bámuljon”. Amikor tehát Beney ezt az utat folytatja, aligha halad rossz irányban.

Élet és költészet közötti határ lebontásának azonban számos ponton megmutatkoznak a hátrányai is. Így pl. a *Nem emel föl* c. „istenes” vers esetében a szerző abban a közös tartományban végzi az interpretációt, amely egyszerre látszik számára az emberi végzet és a nyelvi kompozíció műhelyének: a költői pszichében. „Fogj össze formáló alak” — a sorból szinte kiált a széthullás tudata; ez a versszak megint csak körlelet értékűen pontos leírása a semmibe-hullás, szétesés érzésének” — olvassuk a 291. lapon. Holott ez a sor sokkal több valamely belső élményről való tudósításnál. Isten „formáló alak”-ként, közismert idegen kifejezéssel forma formánsként történt megszólítása sokkal inkább bölcséleti, mint lélektani ihletésű fordulat. Azaz a pszichikai anyagot a költő még „további” megmunkálásnak vetette alá, átszellemítette, distanciát teremtve ezzel személyes élete és művészi teljesítménye között. Ezt a distanciát a kötet tanulmányai nem mindig veszik kellőképpen figyelembe.

Vajon a fájdalomnak ez a zsenije, amelyennek a szerző láttatja könyvének hőstét, megfeleltethető-e a fél évszázados kutatás eredményeképp körvonalazódott József Attila-képpel? A válasz globálisan pozitív. Ennek tárgyi oka, hogy a költő életpályája valóban hányattatások, kudarcok, mellőzések, sérelmek sorozata, a mostoha sors és a lelkiaktaból eredő hátrányok valóban bőséges adalékkal szolgálnak egy szenvedéstörténet felépítéséhez. Még akkor is, ha egy ilyen kép csak egyoldalú stilizáció eredményeképp kerekedhet ki. Beney életelelmzései és műelemzései sikerének alanyi oka pedig az, hogy e stilizáció során tekintettel van a szakirodalom eredményeire. (A „mama” kitűnő jellemzéséhez pl. szerencsésen aknáztá ki Szabolcsi Miklós monográfiáját.)

A lapszélékre azért bőven tehetőek kérdőjelek... Ellenvetésekre okot adó részletekkel is találkozunk, gyakrabban az életelelmzésekben (*A két anya, József Attila balála*), mint a versélelmzésekben. A „mama” emlékével való viaskodást például a szerző kissé önkényesen koncentrálja a Gyömrői-analízis idejére, pedig Szántó Judit naplójából és visszaemlékezéséből világossá válik, hogy ennek az élménynek a feldolgozása már jóval korábban, a Rapaport-kezelés első szakaszában megkezdődött. Bányai László könyvének ismeretében pedig a Jolán—Attila viszony rajzát kell bizonyos vonatkozásban elnagyoltnak (és talán kissé megszerpítettnek) tartanunk. (Főként azt, ahogyan az idősebb nővért a József Attila halála c. tanulmány beállítja.) Gyömrői Editet lehet éppenséggel „polgári anyának” tekinteni, ahogy Beney Zsuzsa teszi, de ha e polgáriság rendhagyó elemeibe: a pszichoanalitikusnál elég kalandos, hányavetett életére, kommunista körökkel fenntartott kapcsolataira, Wilhelm Reichel való együttműködésére, a fasizálódó Németországból történt, nem is olyan régi hazamenekülésére nem figyelmeztetünk, ez a jelző félreértésekre ad alkalmat!

A különös az, hogy az effajta zavaroktól elemek, amelyekből sok esetben egy is elegendő lenne az alapos irány- és aránytűvesztéshez, Beney Zsuzsa irányítóját alig zavarják meg. Mivel magyarázható ez a biztonságos iránytartás? Az élettapasztalattal? Az intellektuális felkészültséggel (amely például a pszichoanalitikus szempont szakszerű és józan érvényesítésében érhető tetten)? Az intuitív beleérzőképességgel (amelyre ő is hivatkozik könyvében)? Azt hiszem, a kötet eredményei főként a szerző versértésének köszönhetőek. Az Óda, az istenes versek, az Esmélet, de az „anyaversek” kapcsán is igen sok találó, eredeti, szerencsésen fogalmazott megállapítást olvashatunk a József Attila-líra sajátos vonásairól. Verselemzései egészükben nem ajándékoznak meg a hiánytalan ráismerés, a műélménnyel ekvivalens értelmi belátás élményével. Kitűnő értelmezései meg-megújuló közelítések sorozatából állnak össze (amelyeket időnként távolodások, hátrálások, elkanyarodások szakítanak meg), de egy-egy közelítés roppant megvilágító erejű, egy-egy érve lefegyverző. Ilyenek pl. azok a részletek, amelyekben József Attila paradoxonairól beszél, vagy pedig amikor a *Magány* c. vers kapcsán párját ritkító pontossággal jellemzi József Attila egyszerre hagyományörző és nagyon modern költői nyelvét. Az olvasó az ilyen részleteket viszi el emlékebe és értük lapozza fel újra támpontot, érvet keresve Beney Zsuzsa kis kötetét. (*Szépirodalmi*)

Tverdota György